

De identificatie van de Kempische plaatsnaam DICLO (a° 1154) aan de hand van een opmerkelijke akte⁽¹⁾

1. Situering van de attestaties

Het Toponymisch Woordenboek van Gysseling (1960; www.wulfila.be/tw) bevat een aantal tot hiertoe ongeïdentificeerde plaatsnamen. Daaronder zijn een aantal toponiemen die door Gysseling vaag ergens in de Kempen worden gelokaliseerd. Eén daarvan is het toponiem *Diclo*, dat voorkomt in een originele oorkonde (zie echter hierna) met jaartal 1154 van de abdij Averbode. De oorkonde werd uitgegeven door Evers (s.d. : 18-19) en besproken door Janssens (1990 : 29-32 en 44-45). Beide laatstgenoemde werken zijn onontbeerlijk voor een juist inzicht in de complexe ontstaansgeschiedenis en de vroegste oorkonden van de abdij en dus ook voor de localisatie van de toponiemen die erin voorkomen. Zo blijkt dat de plaatsnaam *Diclo* niet enkel in de oorkonde met jaartal 1154 wordt vernoemd, maar nog een tweede maal voorkomt, in een beknopte, ongedateerde akte, die – althans zo schijnt het – kort voor de andere moet zijn geschreven. Deze ongedateerde akte noemen we hierna de “Diclo-akte”, om ze te onderscheiden van de meer uitvoerige oorkonde met jaartal 1154. Gysseling heeft de attestatie uit de Diclo-akte niet in zijn Toponymisch Woordenboek opgenomen, vermoedelijk omdat de Diclo-akte niet in origineel werd overgeleverd, maar slechts als afschrift in het oudste cartularium van de abdij Averbode is bewaard (AAA, I, reg. 1). Het cartularium zelf da-

⁽¹⁾ We danken Herman Janssens O. Praem., archivaris van de abdij Averbode voor zijn kritische opmerkingen bij eerdere versies van deze bijdrage, de toelichtingen die hij ons ter plaatse verschaftte en de hulp bij het raadplegen van het abdijsarchief in Averbode. Onze bijzondere dank geldt Jozef Van Loon (Antwerpen) die deze bijdrage kritisch becommentarieerde en ons bij de literatuurstudie en de interpretatie van de akte in haar historische context erg behulpzaam was. Wij dragen dit artikel ter gelegenheid van zijn emeritaat in dankbaarheid aan hem op.

teert echter ook al van het begin van de dertiende eeuw (Evers : 2; Janssens 1990 : 44; Koyen 1969 : 626) en valt dus nog onder de tijdgrens 1225. Ook de tweede attestatie van Diclo had door Gysseling dus opgenomen moeten worden.

De financiële transactie die in de Diclo-akte wordt beschreven, luidt in de Latijnse tekst als volgt (we volgen de uitgave Evers : 19) :

“Emelinus quidam de Diclo cum fratribus suis Sigerio (et) Gerungo mansum terre quem hereditario jure possederat in Bareberh, cujusque fundus fratrum erat ecclesie Sancte Marie Sanctique Joannis, in vadium pro tribus marcis posuit, ita dumtaxat, ut per singulos annos XIIim nummis debita marcarum augerentur. Post multum vero temporis filii prenominatorum germanorum, qui calumpniam aliquam contra ecclesiam moverant, acceptis IIII solidis Coloniensibus, prefatam terram in perpetuum possidendam coram villico Elberto et scabinis de Sulre legaliter tradiderunt ecclesie et effestucaverunt ...”.

In de akte bekrachtigt graaf Lodewijk van Loon de overeenkomst waarbij een zekere Emelinus uit Diclo met zijn broers Sigerus en Gerungus een hofstede (*mansus terre*) in borgtocht voor een lening van drie mark zilver heeft gegeven. Die hofstede had hij door erfrecht in Bolderberg (*Bareberh*) bezeten en de grond ervan had toebehoord aan de broeders van de kerk van de Heilige Maria en de Heilige Johannes (de abdij Averbode). Op die lening moest een jaarlijkse intrest van twaalf zilveren penningen per mark worden betaald. Na lang verloop van tijd hebben de zonen van de voornoemde broers, die daarover een geding met de kerk hadden aangespannen (misschien omdat ze de lening niet konden aflossen), tegen ontvangst van vier schellingen Keuls, hun rechten op de voornoemde stede in het bijzijn van meier Eilbertus en de schepenen van Zolder volledig aan de kerk verzaakt.

De Diclo-akte is onder de vroege oorkonden van Averbode om diverse redenen opmerkelijk te noemen. Wat vooral opvalt is de beknoptheid van de akte. Zo beperkt de akte zich tot de loutere mededeling van de zakelijke overeenkomst. Uitweidingen over de intenties voor het eigen zieleheil en dat van de nabestaanden,

de bijbelse straffen ingeval van niet-betaling enzovoort, blijven in vergelijking met andere oorkonden uit die tijd beperkt. De akte is niet gedateerd, niet bezegeld en de schepenen van Zolder, die als getuigen optreden, worden niet met hun individuele naam vermeld.

De beknoptheid van de akte hangt mogelijk samen met het feit dat de graven van Loon nog niet over een eigen kanselarij beschikten (zie verder). Het Latijn van de akte is echter vlekkeloos, wat toch wijst op een zekere ervaring en deskundigheid. Mogelijk heeft de graaf (of de abdi) in deze aangelegenheid een beroep gedaan op een bestaande kanselarij. In dat geval kan dan eventueel aan het scriptorium van de abdi van Sint-Truiden of aan de kanselarij van de prinsbisschoppen van Luik worden gedacht.⁽²⁾ Het cartularium van de abdi Sint-Truiden – die trouwens bezitter was van de oudste kerk van Averbode – bevat diverse aktes die qua beknoptheid en financiële thematiek gelijkenis vertonen met de Diclo-akte (zie o.m. Piot 1870 : 36, 48, 52). Ook de oorkonden die afkomstig zijn uit de Luikse kanselarij worden in die jaren gekenmerkt door hun korte en niet-plechtige stijl (Janssens 1990 : 12, naar Niermeyer en Despy). De oudste oorkonde in het chartarium van Averbode is trouwens afkomstig van bisschop Alexander. Er zijn ook nauwelijks of misschien zelfs geen oorkonden van de graven van Loon in het algemeen bekend die uit de twaalfde eeuw dateren. Als oudst bekende gold tot dusver een akte van 1135, maar Janssens (1990 : 21, 41) heeft in zijn diplomatisch onderzoek overtuigend kunnen aantonen dat de vroegste grafelijke oorkonden met betrekking tot Averbode allemaal pseudo-origineel zijn, die ten vroegste werden geredigeerd in het laatste kwart van de twaalfde eeuw. Dat betekent echter niet dat de oudste eigendomstitels van de abdi op een frauduleuze manier zouden zijn verworven. De abdi van Averbode en haar stich-

⁽²⁾ Onze stelling blijft speculatie. Herman Janssens, O.Praem. is van oordeel dat het om destinatarisoorkonden gaat, opgemaakt en geschreven door de bestemmeling, in dit geval de abdi van Averbode, die ze wel liet bezegelen door de graaf – in het geval het om echte stukken ging. (1990 : 19) Volgens Janssens kan de inhoud wel zijn geïnspireerd door voorbeelden uit Luik en Sint-Truiden, maar blijken er na de stichting nooit intense relaties te hebben bestaan tussen de abdijen van Averbode en deze van Sint-Truiden. (brief van Herman Janssens aan Hans Verboven, dd. 29 april 2011.)

tersfamilie, ⁽³⁾ de graven van Loon, hebben zich blijkbaar pas na verloop van tijd en met de aangroei van de bezittingen gerealiseerd dat het raadzaam was alle schenkingen uit de beginjaren van de abdij nauwkeurig schriftelijk te laten bekrachtigen. ⁽⁴⁾

2. Datering van de Diclo-akte

De financiële overeenkomst met Emelinus van Diclo zal dus wel van vóór 1154 dateren, maar werd toen wellicht enkel mondeling vastgelegd. Van eventuele externe getuigen die bij de verbintenis aanwezig waren, wordt niet gesproken. De bekrachtiging van de transactie door graaf Lodewijk werd waarschijnlijk pas veel later op schrift gesteld. Men kan immers bezwaarlijk aannemen dat de Diclo-akte ouder zou zijn dan de oudst bekende oorkonde van een Loonse graaf überhaupt, die immers pas zou dateren van 1155 (Janssens 1990 : 41). Ook een aantal elementen in de tekst zelf pleiten voor een latere datering van de Diclo-akte.

De overeenkomst met Emelinus zat op het ogenblik dat die op schrift werd gesteld, blijkbaar al niet fris meer in het geheugen. De herinnering aan zijn persoon was toen al, zelfs bij de kinderen van zijn broers, vervaagd, want hij wordt in de akte *quidam de Diclo* genoemd. Ook een aantal expliciete tijdsaanduidingen geven aan dat de feiten zich al lang tevoren hadden afgespeeld,

⁽³⁾ We spreken hier bewust over stichters en niet over voogd. "Bij de stichting van de abdij van Averbode had deze geen andere voogd dan de bisschop, conform de gregoriaanse principes. Pas vanaf 1162 (1155) werpt de stichtersfamilie van de abdij, de graven van Loon, zich ook op als voogd, aanvankelijk van het nieuw verworven bezit Sint-Jansberg. Pas in 1188 werd de graaf van Loon als voogd van de hele abdij erkend. Aldus is de vermelding van deze voogdij in de oorkonde met jaartal 1154 een bijkomend element om er een later pseudo-origineel in te herkennen." (brief van Herman Janssens aan Hans Verboven, dd. 29 april 2011.)

⁽⁴⁾ In deze context wijzen we op het oordeel van Herman Janssens. "Ik heb nu (bijna) de indruk dat de abdij in de vroegste periode (bv. onder abt Andreas) zo vol was van de ideeën van de gregoriaanse hervorming, dat ze dacht dat oorkonden van kerkelijke autoriteiten volstonden, ook voor de bezitsverwerving, en dat ze het bijgevolg niet nodig vond aan de weinig belangrijke graaf van Loon de schriftelijke bevestiging van schenkingen te vragen. Dit in tegenstelling tot de hertog van Lotharingen! Pas later, toen blijkbaar het (politieke) klimaat evolueerde, werd deze schade ingehaald, vandaar de talrijke 'pseudo-origineelen'." (brief van Herman Janssens aan Hans Verboven, dd. 29 april 2011.)

zoals het gebruik van de *plusquamperfecta possederat* en *moverant* en vooral de tijdsbepaling *post multum temporis*. Hieruit blijkt duidelijk dat het niet Emelinus en zijn broers waren, maar hun kinderen die – en ook dat was al lang geleden (*moverant*) – een geding tegen de abdij hadden aangespannen. De Diclo-akte werd naar alle waarschijnlijkheid dus pas opgesteld toen het aanslepende conflict tussen de erven van Diclo en de abdij van Averbode voor de schepenbank van Zolder uiteindelijk werd bijgelegd. De korte akte resumeert met andere woorden gebeurtenissen die in de stichtingsjaren van de abdij hadden plaatsgevonden, maar werd pas opgesteld aan het eind van de twaalfde eeuw. Dat verklaart ook waarom in de Diclo-akte met jaartal 1154 een prior David als getuige optreedt, ofschoon een persoon met die naam en functie enkel nog bekend is uit oorkonden van de jaren 1199-1201 (Janssens 1990 : 31). Ook de vermelding van de schepenbank van Zolder, die, precies op grond van de Diclo-akte met jaartal 1154, steeds doorging voor de oudste vermelding van een Loonse schepenbank, komt daarmee in een ander daglicht te staan (Janssens 1990 : 30).

De gedane vaststellingen sluiten aan bij de conclusies van Janssens in zijn analyse van de tweede akte waarin Diclo wordt vermeld. Het betreft een originele oorkonde met jaartal 1154 waarin graaf Lodewijk I (1138/41-1171) een aantal schenkingen in de buurt van Bolderberg aan de abdij bevestigt, waaronder ook de financiële regeling met de erfgenamen van Diclo. De *passus* betreffende Emelinus en Diclo is op enkele details na (zie Evers : 20) letterlijk dezelfde als die van de Diclo-akte. Janssens (1990 : 29-32) heeft aangetoond dat deze schijnbaar originele oorkonde later moet zijn geschreven dan 1154 en vermoedt zelfs dat dit pas zou zijn gebeurd onder graaf Lodewijk II (1194/97-...). Een bijkomend argument voor zijn opvatting is dat het schijnorigineel met jaartal 1154 in feite geen schenkingsakte is, maar een opsomming van schenkingen en transacties die in het verleden ten gunste van de abdij werden verricht. Het chronologisch opsommende karakter blijkt vooral uit de laatste transactie, die ingeleid wordt met de woorden '*Procedente quoque tempore emit ecclesia*' 'In de loop der jaren koopt de kerk ...'

Een tweede vaststelling in verband met de Diclo-akte is dat zij de enige is onder de vroegste oorkonden van Averbode die niet in de vorm van een origineel maar enkel in een afschrift in het cartularium is overgeleverd. De transactie met de erven van Diclo vormde blijkbaar geen aanleiding tot het maken van een pseudo-origineel, zoals nochtans met meerdere andere vroege oorkonden van Averbode gebeurde (daarover vooral Janssens 1990 : *passim*). Een mogelijke reden hiervoor was dat de Diclo-akte toch al woordelijk in het schijnorigineel met jaartal 1154 was overgenomen en men het mogelijk dus niet nodig vond in herhaling te vallen. Het kan echter ook zijn dat de financiële overeenkomst met de van Diclo's te weinig om het lijf had vergeleken met de veel belangrijker schenkingen in de overige vroege oorkonden. Veelzeggend in dat opzicht is de manier waarop de getuigen in de diverse oorkonden worden vermeld. In de Diclo-akte zijn de getuigen gewone dorpsbewoners van Zolder, die meestal niet bij naam worden genoemd. In de overige vroege oorkonden zijn de getuigen steeds heren van hoge of lage adel en ministerialen, die voluit met naam en titel worden vermeld (voor een uitzondering zie hierna).

3. Lokalisatie van Diclo

Gysseling lokaliseert *Diclo* met een vraagteken als onbekend in de buurt van Zolder (Limburg). De oudere toponymische literatuur over de streek vermeldt evenwel geen toponiem van die naam. De naam is niet te vinden in de toponymische eindverhandelingen over Zolder en Tessenderlo (Lenaerts 1943), over Scherpenheuvel en Schoonderbuken (De Roy 1944), Zichem (Vogels 1946) en het Hageland (Nackaerts 1942) en komt evenmin voor in het Corpus Molemans-Thiry (1978), dat nochtans een zeer grote verzameling historische bewijsplaatsen uit geheel Vlaanderen bevat. In zijn rijke monografie over de historische toponymie van Zonhoven vermeldt Molemans (1982 : 619) echter wel een aantal veelzeggende archivalische bewijsplaatsen : 1434 *te Decloe*, 1441 *Dickloe*, 1443 *te Dickel*, 1700 *tot Dickelen*, 1781 *ter Dickellen onder Viverselle*. Molemans' oudste voorbeeld

dateert pas van 1434, maar het is nu wel zeker dat de oudste attestatie wel drie eeuwen ouder is.

De attestatie van 1781 leert ons dat Dikkelen in Viversel ligt, een gehucht van Zolder. De naam leeft er trouwens nog voort in de huidige Dikkelstraat. Na zijn verschijnen in de akte en de oorkonde met jaartal 1154 komt *Diclo* in de middeleeuwse oorkonden en kaartboeken van Averbode blijkbaar niet meer voor. We kunnen daarom niet uitmaken of *Diclo* door de twaalfde-eeuwse transactie deel ging uitmaken van het bezittingencomplex van de abdijuitbating in Bolderberg. In de documenten van ca 1154 wordt *Diclo* immers niet genoemd als de naam van een hofstede (*mansus terre*) en als object van de transactie, maar slechts als de plaats van herkomst van *Emelinus quidam de Diclo*.⁽⁵⁾

Het is mogelijk dat we in de twaalfde-eeuwse oorkonden van Averbode behalve *Emelinus* en zijn broers *Sigerus* en *Gerungus* nog een ander lid van de familie aantreffen. In de *Diclo*-akte van ca 1154 wordt in de getuigenrij, vóór meier en schepenen van Zolder en dus als direct betrokkene, een zekere *Reinerus colonus* vernoemd. De bijstelling *colonus* wijst erop dat het gaat om een horige die, mogelijk als gevolg van de transactie, een bezitsloze laat van de abdij op de *mansus* in *Diclo* was geworden. Misschien, maar dat is minder zeker, is hij identiek met *Reinerus Hanagravus*, die in het pseudo-origineel met jaartal 1154 (in feite eind twaalfde eeuw) als laatste in de getuigenrij wordt genoemd.

4. Etymologie van *Diclo*

De naam *Diclo* is etymologisch eenvoudig te duiden. Het bestanddeel *lo* kan weliswaar op twee of zelfs meer oorspronkelijk verschillende woorden teruggaan (Helsen & Helsen, 1978, p. 33-35). Gelet op het terrein, het eerste bestanddeel van de naam en

⁽⁵⁾ Misschien zijn hij en zijn broers *Sigerus* en *Gerungus* met hun kinderen de voorouders van een geslacht waarvan we de afstammelingen nog in de 18de en 19de eeuw onder de naam *Van Dickel(en)* of *Van Diggelen* in de parochieregisters van Peer en Wijgmaal (Limburg) terugvinden. De familienaam *Vandikkelen* komt trouwens nog steeds in de buurt voor.

de oudste vormen is een betekenis zoals in *Deurlo* (Zeeland) e.a., die te maken heeft met 'waterloop, plas, moeras, sumpfige Stelle; Talgrund' (Moerman 1956 : 146; Bach 1952 : I, 297), wel uitgesloten. We moeten in *Diclo* de betekenis van 'bosje' of volgens Gysseling 'bosje op hoge zandgrond' identificeren. Deze betekenis is van toepassing op de grote meerderheid van Kempische plaatsnamen op *-lo* zoals Tessengerlo, Westerlo, Tongerlo, Oosterlo, Ravels en Poppel. In vergelijkbare plaatsnamen wijst het adjectief *Dik-* steeds op dichte begroeiing (Molemans 1982 : 619). De betekenis is nog steeds expliciet aanwezig in modern Engels *thicket* (oe. *piccet*) en Duits *Dickicht* 'struikgewas'. In plaatsnamen blijkt ze uit toponiemen als *Dikkebus* (Ieper; 1089 *Thicabusca*), en de Engelse namen *Thickwood* (Wiltshire; 13de eeuw *Thickwude*) (Watts 2004 : s.v.), *Thickley* (ca 1050 *Thiccelea* 'dense wood'), *Thicket* (YE; 1219 *Thickeheued*) (Ekwall 1951³ : s.v.). Deze laatste naam bevat het woord 'head, hoofd' in de betekenis van 'hoofd, bank, uitsprong in een rivier' zoals ook in de oude naam van Nieuwpoort, *Sandeshoued*. *Thicket* ligt in een bocht van een rivier en zou zijn naam dan hebben van de dicht begroeide uitsprong in de rivier. De hofstede van het Kempische geslacht van *Diclo* zal bijgevolg gekenmerkt zijn geweest door dichte struiken en dit in tegenstelling tot namen als *Eeklo*, *Boekelo*, *Lillo* (< *Lindlo*), die op de aanwezigheid van hoogstamige bomen wijzen.

De slotsom van deze bijdrage is dat de attestaties in het Toponymisch Woordenboek voor het lemma *Diclo* moeten worden gewijzigd tot :

Dikkelen [Zolder : Ha] : *Diclo*, vóór 1154 kop. ± 1200, Av Cartularium 23 a; (1154) pseudo-origineel laatste kwart 12^e eeuw, Av A 10.

Literatuur

- BACH, A. (1952). *Deutsche Ortsnamen I*. Heidelberg, 1952.
DE ROY, P. (1944). *Toponymie van Scherpenheuvel*. Licentiaatsverhandeling KU Leuven, 1944.
EKWALL, E. (1951). *The Concise Oxford Dictionary of English Place-Names*. Oxford, 1951³.

- EVERS, J. (s.d.). *De oorkonden van de abdij van Averbode*. Averbode, s.d.
- GYSELING, M. (1960). *Toponymisch Woordenboek* (2 dln). Brussel, 1960. Online geraadpleegd op www.wulfila.be/tw
- HELSEN A.-M. & HELSEN J. (1978). *Gehuchtnamen in de Antwerpse Kempen*. Leuven, 1978.
- JANSSENS, H. (1990). De stichtingsoorkonden van de abdij van Averbode (1133-1139), gevolgd door enkele verdachte oorkonden uit de twaalfde eeuw. In: *Analecta Praemonstratensia*, vol. 56, 1990.
- LENAERTS, A. (1943). *Inleiding tot de plaatsnaamkunde van de Limburgsche Kempen*. Licentiaatsverhandeling KU Leuven, 1943.
- MOERMAN, H. (1956) *Nederlandse Plaatsnamen*. Leuven-Amsterdam, 1956.
- MOLEMANS, J. & THIRY A. (1978). *Naamkundig Repertorium (1925-1975)*. Leuven: Instituut voor Naamkunde, 1978.
- MOLEMANS, J. (m.m.v. J. MERTENS). (1982). *Toponymie van Zonhoven*. Leuven-Zonhoven, 1982.
- NACKAERTS, A. (1942). *Inleiding tot de plaatsnamenstudie van het Hageland*. Licentiaatsverhandeling KU Leuven, 1942.
- PIOT, C. (1870-1874). *Cartulaire de l'abbaye de Saint-Trond* (2 dln). Brussel, 1870-1874.
- VAN OSTA, W. (1994) Lo, looi, looien en verwanten. In: *Naamkunde*, vol. 26, 1994.
- VOGELS, J. (1946). *Toponymie van Zichem* (4 dln). Licentiaatsverhandeling KU Leuven, 1946.
- WATTS, V. (2004). *The Cambridge Dictionary of English Place-Names*, Cambridge, 2004.

Wouter SOUDAN en Hans VERBOVEN